

KÓS KÁROLY

OROSZ ENDRE FÖLJEGYZÉSEI ŐSI JELLEGŰ NÉPRAJZI TÁRGYAKRÓL

Orosz Endre (Kolozsvár, 1871. július 4. – 1945. május 31.) tanító, ősrégész, etnográfus (1. fénykép). Szegény ösztöndíjas tanulóként a kolozsvári tanítóképzőt végezte, 1892-től a Bánságban, 1895-től a Kolozsvár melletti Apahidán, majd 1920-tól Kolozsvárt tanított. Közben 1915–1935 között az Erdélyi Kárpát-Egyesület (EKE) Néprajzi Múzeumának múzeumőre volt s az Egyesület *Erdély* című honismertető folyóiratát szerkesztette. Előbb az erdélyi őskori telepek önképzéssel jól felkészült, eredményes ásatásokat végző feltárója, majd a századforduló éveitől egyre inkább a népi kultúra ősi jellegű elemeinek kutatója lett. Főleg a mezőségi románság körében gyűjtött, létrehozva egy ősfoglalkozási arculatú néprajzi gyűjteményt. Régészeti, művelődéstörténeti és honismereti írásai mellett 1905-től egyre több néprajzi szakcikke, dolgozata jelent meg, főleg az archaikus népi tárgyi és szokásvilág köréből.

Az alábbiakban első ízben idézzük a 35 éve halott, de már élete vége felé elszigetelődött s azóta el is felejtett érdemes kutató-elődünk emlékét és munkásságát.

*

Tíz évvel azután, hogy a Herrmann Antalék által szervezett Néprajzi Társaság szakosztályai közt a paleoethnographia (ősnéptan) is helyet kapott,¹ öt évvel azután, hogy Torma Zsófia, az erdélyi neolitikus kultúra jeles vizsgálója kiadta az őskori ásatag anyag értelmezését segítő, néprajzi párhuzamokat tárgyaló, figyelmet keltő tanulmányát,² három évvel azután, hogy az 1896-os országos kiállításon helyet kaptak a vadászat, halászat és pásztorélet néprajzi tárgyai is,³ és nem sokkal azután, hogy 1899-ben az EKE Néprajzi Múzeuma megindította a terepen folyó gyűjtőtevékenységét, a Múzeum egyik önkéntes gyűjtője, Orosz Endre fiatal apahidai tanító⁴ elhatározta, hogy ősrégészként kezdett kutatómunkájának mintegy folytatása- és kiegészítéseként munkahelye körzetéből sajátos jellegű néprajzi magángyűjteményt hoz létre.

Herman Ottó ősfoglalkozási gyűjteményének, munkásságának és eszméinek hatása,⁵ majd az EKE múzeuma számára Kuun Géza elnök és Herrmann Antal előadó etnográfus utasításai szerint⁶ végzett gyűjtéseinek erkölcsi sikere, valamint az a tapasztalata, hogy az őt érdeklő kezdetleges tárgyaknak a közeli Mezőségen még nagy választéka található, megszerzésük pedig jóformán pénzbe sem kerülne, Oroszt arra készítette, hogy már abban az évben (1899) gyűjteni kezdje az emberi művelődéstörténet ősi rétegének a jelenben még föllelhető tárgyi emlékeit: „a jelentéktelennek látszó, a mindennapos használat által megszokott népies találmányú, készítésű és használatú tárgyakat”, „a már csak kegyelethől őrzött régebbi [már 1899-ben is régebbi!] háztartási és foglalkozási eszközöket”.⁷ Mindezeket Apahidán kezdi összeszedgetni, rész-

ben iskolásgyermekek segítségével,⁸ majd őskori telepek utáni nyomozások alkalmával a környéken,⁹ illetve (az EKE tagjaként is) a környező hegyi kirándulásai során¹⁰ és nagyobb útjain.¹¹

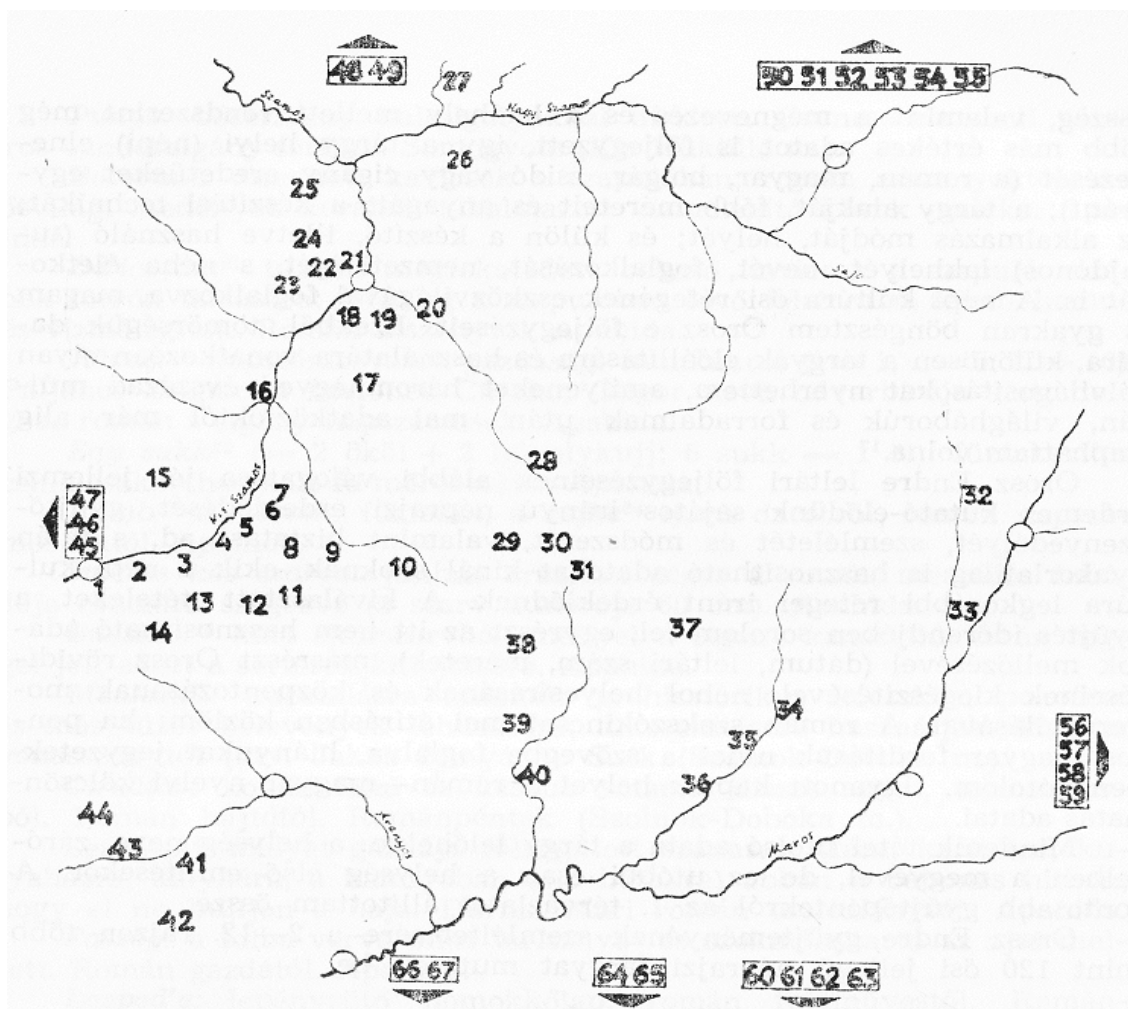
Orosz hangyaszorgalommal gyűjtötte otthonába az ősi jellegű tárgyakat, de nem volt magángyűjteményének megszállottja. Saját gyűjtései mellett az EKE Néprajzi Múzeumának ősrégi tárgyai is érdekelték, ezekből több tárgycsoportot feldolgozott,¹² sőt méreteik miatt a gyűjteményében el nem helyezhető ősi jellegű tárgyakra vonatkozó megfigyeléseit is följegyezte és lehetőleg közölte.¹³

Több évi gyűjtés után majdnem 1000 tárgyra gyarapodott magángyűjteményét először 1904-ben a közeli Válaszúton rendezett járási mezőgazdasági és háziipari kiállításon, majd 1905-ben az EKE meghívására a kolozsvári Néprajzi Múzeumban mutatta be. A kolozsvári kiállításra biztosított megfizetendő és igényes keret Oroszt arra ösztönözte, hogy megírja és még a kiállítás tartama alatt közölje – mintegy gyűjteménye sajátos jellegének tudományos indoklásaként – a néprajz és ősember-tan kapcsolatának szentelt dolgozatát.¹⁴ Bár ebben első pillantásra még a régész szól a néprajzi ismeretek és szemlélet fontosságáról, valójában az ősrégészet és a néprajz közötti kölcsönös viszonyt tárgyalja; így ez a dolgozat egyben Orosz első, de még most is figyelemre méltó néprajzi írása.

A kolozsvári kiállítás sikere, az elismerések és biztatások hatására Orosz 1905 végéig megkétszerezi gyűjteményét; ez eléri a 2000 tárgyat. A további évek folyamán a tanítói lakásban a tárolás nehézségei, s talán a gyűjtemény távolabbi jövőjével kapcsolatban fölmerült aggodalom miatt is, gyűjtőmunkája lelassul, de így is az első világháború végéig (Kolozsvárra költözéséig) a tárgyak száma meghaladja az 5000-et.

Már az 1905. évi kiállítás alkalmával, majd később is több ízben fölvetődött az a gondolat, hogy a gyűjteményt az EKE Múzeumának meg kellene vásárolnia, azonban anyagiak hiánya miatt a vétel csak kevés, válogatott, kiállításra is alkalmas tárgyra szorítkozhatott volna – az ajándékozást viszont a Múzeum egy mégoly buzgó tagjától és 1915 utáni örétől sem várhatta el, hiszen a gyűjtőutak és a vásárlások fedezetét hosszú éveken át népes családjától vonta el.¹⁵ Végre 1921–22-ben az erdélyi múzeumok kolozsvári főfelügyelője, Coriolan Petranu államsegélyt szerzett az EKE Múzeumának megfelelő román tárgyakkal való kiegészítésére,¹⁶ elsősorban az általa nagyra értékelt Orosz-gyűjtemény megvásárlására. Végül is a gyűjteményt az időközben királyi alapítványból létesített új kolozsvári néprajzi múzeum szerezte meg, miáltal az megmenekült a magángyűjteményeket fenyegető elkallódástól, és a tudományos kutatás vérkeringésébe került.

A múzeumok régebbi, kevés rovatú nyomtatott leltárkönyveibe – az ügykezelési adatokon kívül – a tárgyaknak csupán megnevezése és lelőhelye került be. Az Orosz-gyűjtemény esetében nagy szerencse, hogy a gyűjtő húsz éven át saját kezűleg rovatolt és lelkiismeretesen vezetett eredeti leltára megmaradt az Erdélyi Néprajzi Múzeum archívumában. Ez az *Orosz Endre néprajzi gyűjteményének leltára* című kézirat önmagában is érdekes olvasmány azok számára, akik a népi műveltség kezdetlegesebb tárgyi világa iránt érdeklődnek. Ő ugyanis a korabeli múzeumi gyakorlattól eltérően a dátum, a leltári szám, a vásárlási

1. Orosz Endre fontosabb mezőségi és környező hegyvidéki gyűjtőpontjai:
1. Kolozsvár (legelő) – Cluj-Napoca; 2. Szamosfalva – Someșeni; 3. Pusztaszentmiklós – Sînnicoara; 4. Apahida – Apahida; 5. Felsőszuk – Jucu de Sus; 6. Nemeszúk – Jucu de Mijloc; 7. Alsószúk – Jucu de Jos; 8. Kolozskorpád – Corpadea; 9. Magyarkályán – Căianu; 10. Magyarszovát – Suatu; 11. Kolozs – Cojocna; 12. Kolozskara – Cara; 13. Dezmér – Dezmir; 14. Felek – Feleac; 15. Fejérd – Feiurd; 16. Válaszút – Răscruci; 17. Szék – Sic; 18. Hesdát – Hășdate; 19. Mikola – Nicula; 20. Ördöngösfüzes – Fizeșu Gherlii; 21. Szamosújvár (legelő, berek) – Gherla; 22. Ormány – Ormán; 23. Girolt – Ghirolț; 24. Románpéntek – Pintic; 25. Désakna – Ocna Dejului; 26. Magyardecse – Cireșoia; 27. Csicsógyörgyfalva – Ciceu-Giurgești; 28. Gyeke – Geaca; 29. Mocs – Mociu; 30. Pusztakamarás – Cămărașu; 31. Nagysármás – Sărmaș; 32. Széplak – Goreni; 33. Vajdaszentivány – Voivodeni; 34. Mezőmadaras – Mădăraș; 35. Mezőkapus – Căpușu de Cîmpie; 36. Kisikland – Iclânzel; 37. Mezőbodon – Papiu Ilarian (Budiu de Cîmpie); 38. Magyarfráta – Frata; 39. Mezőcikud – Valea Largă; 40. Mezőtóhát – Tăureni; 41. Várfalva – Moldovenești; 42. Torockó – Rimetea; 43. Bedellő – Bedeleu; 44. Runk – Runc; 45. Tóttelke – Gălășeni; 46. Magyarókerke – Aluniș; 47. Meziád – Meziad; 48. Domokos – Dămăcușeni; 49. Tőkés – Gros; 50. Romoly – Romuli; 51. Telcs – Telciu; 52. Nagyrebra – Rebra Mare; 53. Kisrebra – Rebra Mică; 54. Párva – Parva; 55. Óradna – Rodna Veche; 56. Nyárádköszvényes – Mătrici; 57. Nyárádremete – Eremitu; 58. Mikháza – Călugăreni; 59. Gyergyóalfalu – Joseni; 60. Netot – Netot; 61. Kercisóra – Cîrțișoara; 62. Ludisor – Ludișor; 63. Felsőárpás – Arpașu de Sus; 64. Somogyom – Șmig; 65. Szásznádas – Nadeș; 66. Sugág – Șugag; 67. Pojána – Poiana Sibiului

összeg, valamint a megnevezés és a lelőhely mellett rendszerint még több más értékes adatot is följegyzett, így a tárgy helyi (népi) elnevezését (a román, magyar, bolgár, zsidó vagy cigány eredetűeket egyaránt); a tárgy alakját, főbb méreteit és anyagát; a készítési technikát; az alkalmazás módját, helyét; és külön a készítő, illetve használó (tulajdonos) lakhelyét, nevét, foglalkozását, nemzetiségét, s néha életkorát is. A népi kultúra ősi rétegének eszközvilágával foglalkozva, magam is gyakran böngészem Orosz e följegyzéseit. Ezekből, tömörségük dacára, különösen a tárgyak előállítására és használatára vonatkozóan olyan fölvilágosításokat nyerhettem, amelyeket háromnegyed évszázad múltán, világháborúk és forradalmak után, mai adatközlőktől már alig kaphattam volna.¹⁷

Orosz Endre leltári följegyzéseinek alábbi válogatása jól jellemzi érdemes kutató-elődünk sajátos irányú néprajzi érdeklődését, gyűjtőszenvédélyét, szemléletét és módszerét, valamint biztatást ad, s talán gyakorlatilag is hasznosítható adatokat kínál azoknak, akik a népi kultúra legkorábbi rétegei iránt érdeklődnek. A kiválasztott tételeket a gyűjtés időrendjében sorolom fel, egyrészt az itt nem hasznosítható adatok mellőzésével (dátum, leltári szám, méretek), másrészt Orosz rövidítéseinek kiegészítésével, néhol helyesírásának és központosításának modernizálásával. A román szakszókincset mai átírásban közlöm; ha pontos magyar fordításuk nincs a szövegbe foglalva, hiányukat jegyzetekben pótolom. Ugyanott kaptak helyet a román–magyar nyelvi kölcsönhatás adatai.

Mindenik tétel utolsó adata a tárgy lelőhelye; a helység neve, zárójelben a megyével, de ez utóbbi csak a helység első említésekor. A fontosabb gyűjtőpontokról az 1. tervázatot állítottam össze.

Orosz Endre gyűjteményének szemléltetésére a 2–12. rajzon több mint 120 ősi jellegű néprajzi tárgyat mutatok be.

*

Lesped'e: homokkő palacsintasütő lap, kikerekítve, hígpalacsintának (*lipt'ie*). Pusztaszentmiklós (Kolozs m.).

Răvaș:¹⁸ 20 cm hosszú rováspálca fűzfából, annak jelzésére, hogy hány véka búza ment a gabonásládába csépléskor. Román gazdától. Apahida (Kolozs m.).

Canceu:¹⁹ tojáshéjból készítették román lányok, fali dísznek. Apahida.

Canceu:¹⁹ tojáshéjból készítették román gyermekek, fali dísznek. Apahida.

Sulă d'e opt'inci, corn d'e căprioară: bocskorlyukasztó abnormális özágancsból, román földművestől. Pusztaszentmiklós.

Cot: sing, 65 cm hosszú, vászon, ruha-, szövetmérő fapálca (hosszmérték). Román gazdától. Pusztaszentmiklós.

Hajító parittyá: bőr, zsineg és kavics. Magyar fiúknál. Apahida.

Lînă albă, neagră, nucedă: fehér, fekete, szürke gyapjú, a juhász a réten szedi. Apahida.

Kapócsont vagy *bici (bică)*:²⁰ 5 db kvarckavics. Román és magyar fiúknál. Apahida.

Punga: bőrszény halcsigolyákkal díszítve. Grancsa-törzsbeli sátoros vándorcigány férfitől. Somogyom (Kis-Küküllő m.).

Bolovani: tüzesített kavicsok a szapulóban, román asszonyoktól. Az ősvilági faedények korában alkalmazott vízmelegítő kövek emléke. Apahida.

Bd'icaşău:²¹ tűzben megfeketedett békasó kavicsok a szapuló vizének forrón tartására; jelenleg a szapulóban levő fehérruha feletti hamu- és vízmelegítők. Román asszonytól. Apahida.

Răvaş:¹⁸ napszámrovások gazdasági munkákról (| = 1, \ = 5, X = 10). Páljános Zsigmond bérlőnek Cherian Gligor nevű udvarbírója alatt dolgozó román s cigány napszamosok. Apahida.

*Egy sukk*²² (= 2 ököl + 2 hüvelykujj; 6 sukk = 1 öl): fűzfakerítés csinálásakor használt fa mérőeszköz. Apahida.

*Bumb*²³ *d'e lemn*: fűzfából, a *zejke*²⁴ nevű darócról, román napszamos fiától. Apahida.

Cimeres kos szarva: juhhús árusítási céger a román mészáros fabódéja csúcsára szegezve (a szarv átmérője 60 cm). Apahida.

Bucino:²⁵ kürt ökörszarvból, mellyel a cigány kanászfű korán reggel jelt adott a sertések kihajtására. Apahida.

Ménkükü: kuruzslásra használt prehisztorikus kőeszköz, pokolvar és más tüzes kelevények lehúzására, kikerekítésére használják. Magyar vénasszonytól (özv. Jakab Minyáné). Szék (Szolnok-Doboka m.).

Cîrnăţar: kolbásztöltő és később sótartó, díszes szaru, tehénszarvból. Román hajtótól. Románpéntek (Szolnok-Doboka m.).

Leányhaj, melyet gazdája fölaggatott szanaszét (fára, kerítésre, kutyaházra, kályhára, a kamarában álló botokra) abban a babonás hitben, hogy el ne hulljon a haja. Durnia Mari román cselédlánytól. Apahida.

Faszeg: a falba verve mint tarisznya- és szokmánytartó az ajtó mellett. Román gazdától. Apahida.

Lesped'e: lepénysütő homokkölap, román földművestől. Románpéntek.

Sălăriţa d'e corn: szaru sótartó, fenyőfa fenékkal és fadugóval. Román napszamostól. Apahida.

Régi kupa: hajlított bükkfalemezből, 30 éves. 21 ilyen merték tesz egy régi vékát. Román dinnyecsőstől. Apahida.

Cîrnăţar: marhaszaru cső kolbásztöltőnek; a disznóbelet ráhúzzák s ujjal gyömszölik a húst. Román dinnyecsőstől. Apahida.

Lingură: vízmelegítő fakanál nyárfából, nyele kakastaréjos díszes metszésű. Román pakulártól.²⁶ Felek (Kolozs m.).

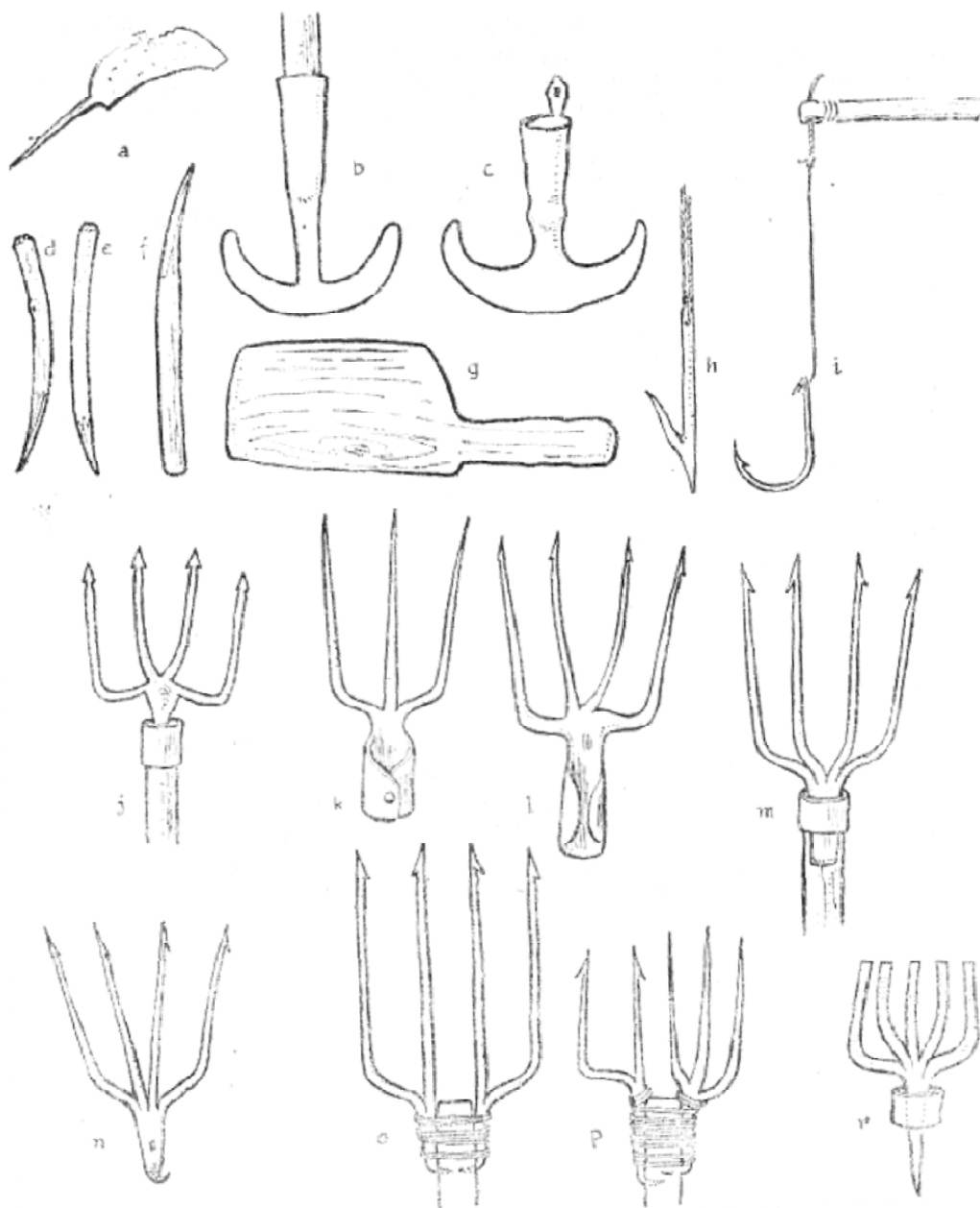
Răvaş:¹⁸ 19 cm hosszú fűzfa rováspálca, 230 juh jelzésére (| = 10, X = 100). A juhok december 17-i létszámát jelzi. Román pakulártól. Felek.

Răvaş:¹⁸ a juhosgazdák tejjelteményét jelző rováspálca, 19 cm hosszú fehér fűzfa. 1 rovás = 5 cseber. Román pakulártól. Apahida.

Bucin vagy *corn*:²⁷ pásztorkürt, 55 és 43 cm hosszú, görbülettel, Bos taurus szarvából. Román városi csordástól. Szamosújvár.

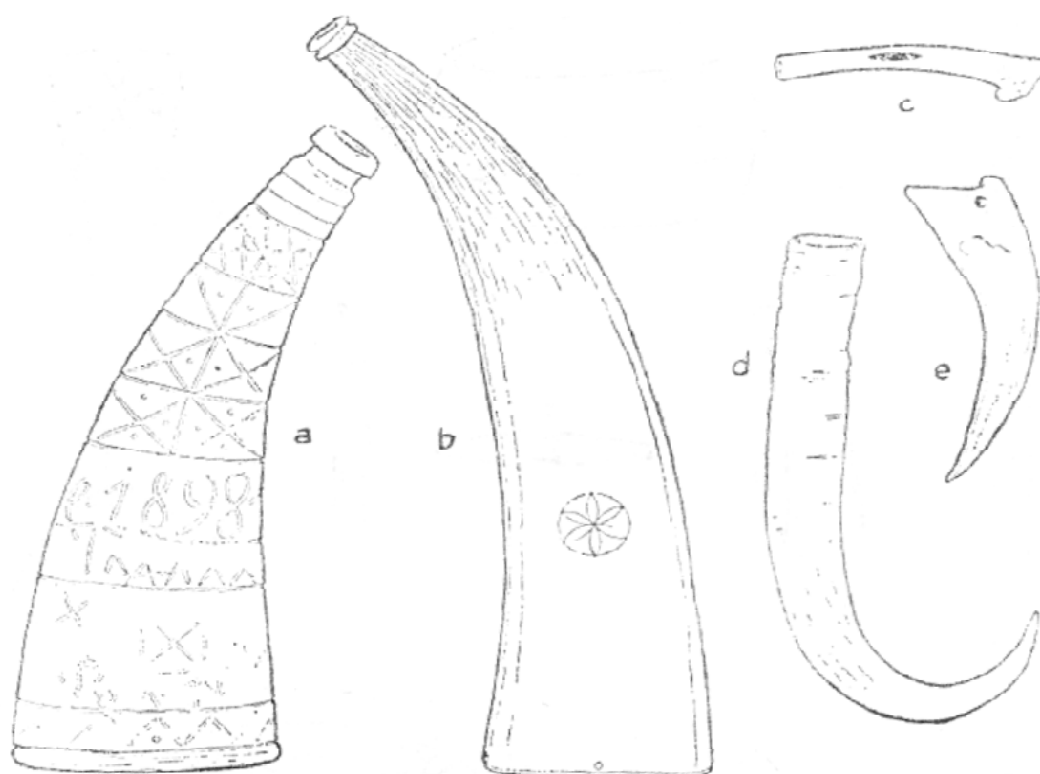
Fanyelű ár: marhaszűrő lépdaganatkor. Cigánykovács készítmény. Román városi csordástól. Szamosújvár.

Lőportartó: lapított szaruból. Román vadásztól. Szamosújvár.

2. Halászeszközök: a) nádvágó kacor (földből került elő), Apahida; b-c) nádvágók; d-f) nádvejsze-készítő szurkálók; g) sulykoló vejsze készítéséhez; h-i) fa- és kovácsolt vashorgok a mezőségi tavakról; j-l, p-r) szigonyok a nyugat-mezőségi (Gyekei- és Szentgothárdi-) tavakról; m) szigony a közép-mezőségi (Méhési- és Záhi-) tavakról; n-o) szigonyok a kelet-mezőségi (Kapusi-, Bándi-, Madarasai-) tavakról

Lingura milostivilor:²⁸ égháborús időkben füstölnek vele; babonás hit, hogy a ménkő így nem csap le a házra. Román vadász feleségétől. Szamosújvár.

3. Vadásztárgyak: a) porszaru, Telcs; b) ua. Kolozsvár; c) madárcsalogató csontsíp, Telcs; d) vadásztrófea, zergeszaru, Párva; e) ua. vadkanagyar, Telcs

Corn d'e silitră.²⁹ söréttartó lapos szaruból, állítólag bivalytülökből. Forró vízben lágyítják és úgy préselik laposra. Román vadász készítette és használta. Apahida.

Canceu.¹⁹ elhasznált tojásból készült falidisz, színes papírral, liszt-ragaccsal. Minden házban készítették a román lányok. Apahida.

Sótartó: tehénzarvból, mezei munkára és legeltetéskor vitték ki, madzaggal vállon hordva. Hóstáti magyar földésztől. Kolozsvár.

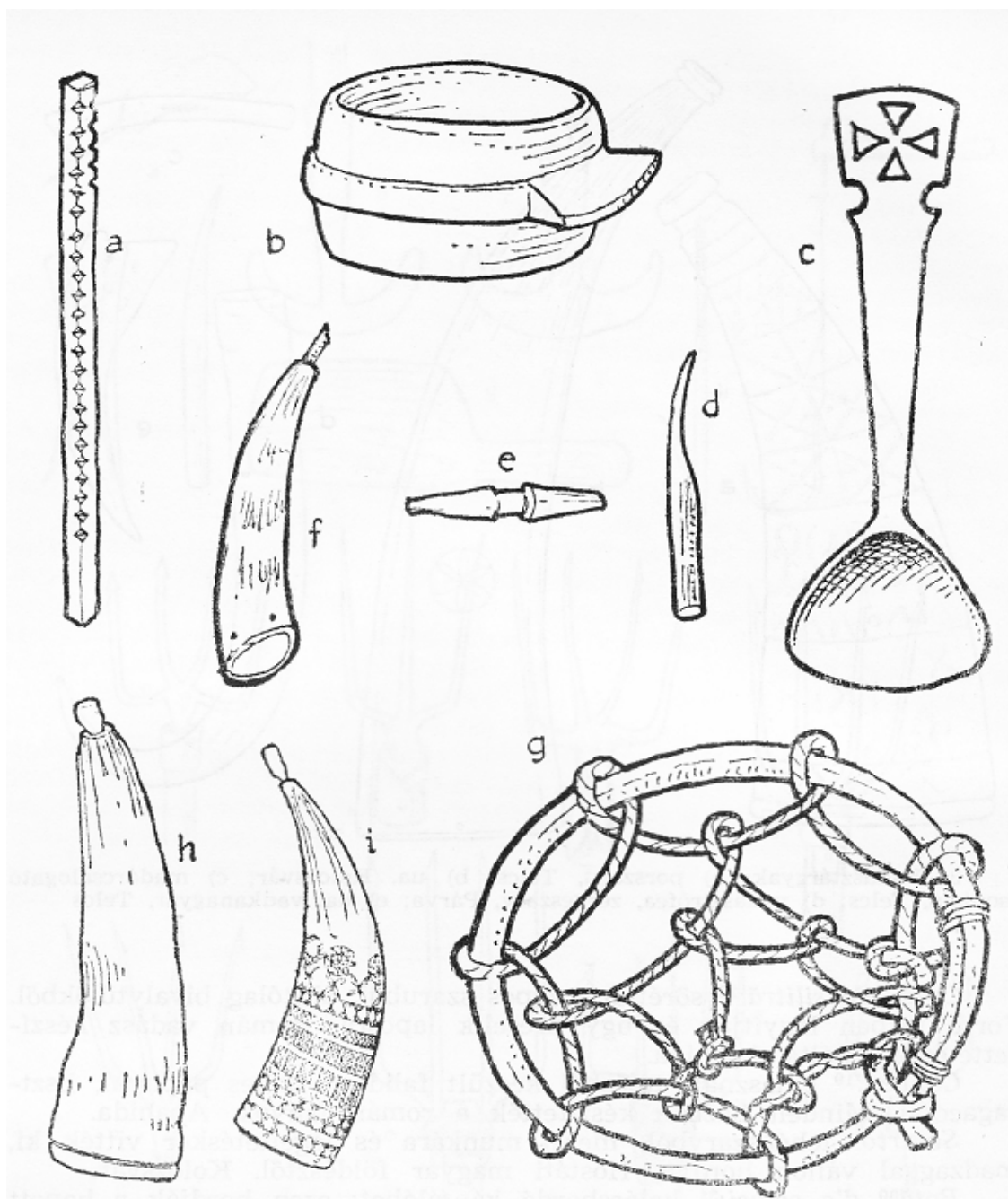
*Botă*³⁰ *d'e colaci*.³¹ kalácshordó kántálóbot; ezen hordják a kapott kerek és lyukas kis kalácsokat (20–30 kalács megy rá). Apahida.

Sulă d'e limbă: dagadt marhanyelv szűrő ár. A megdagadt nyelvet, mikor a marha nem tud enni, átszűrik vele, a vér kilövell belőle és meggyógyul. Apahida.

Lingura milostivirii.²⁸ szent gomba, melyből fehérfolyás (*rînduri albe*) ellen ivott, s ez használt Roșea Gh. pástor feleségének. Apahida.

Cîrnățar: kolbásztöltő tehénzarvból. Eredetileg sótartó volt (4 lyukkal). Román földművestől. Apahida.

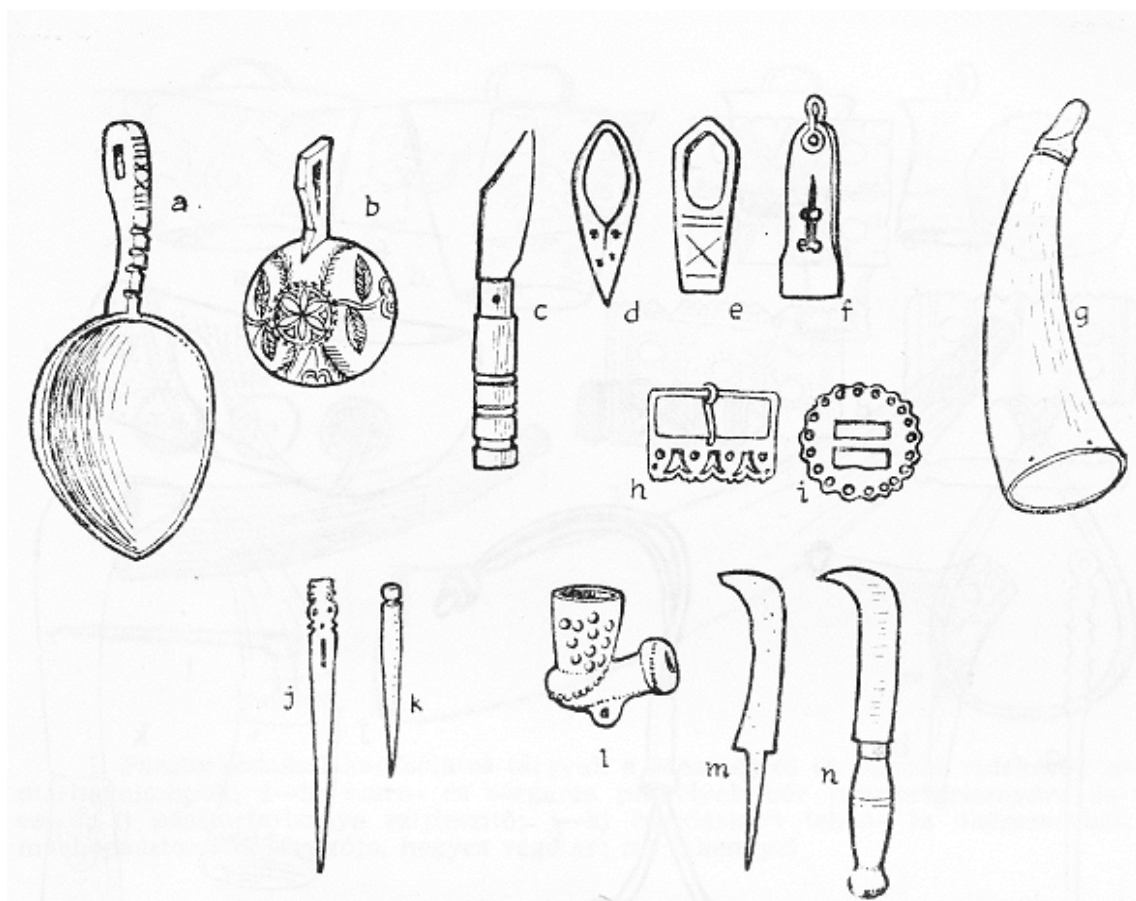
Gyioko: *Cyprea moneta* (kauri) hajfonatdísz a lányok copfja végén. Cigány napszámos lánytól, Apahida.

4. Havasi pásztorszakozók: a) rováspálca a meddő juhokról; b) fejökupa, cigány esztergályos munka és c) evókanál, Nagyrebra; d) bocskorlyuktágító; e) szemző a bárány megkötéséhez; f) sótartó kecskeszarvból és g) hótalp gúzzsal fonva, Tökés; h) sótartó tehénszarvból, Kisrebra; i) portartó tehénszarvból, Rogozsel

*Pămătuș*³² *d'e lesped'e*: pálcikára kötött rongy, kőlap zsírozója. Román földművestől. Apahida.

*Surcălău*³³ *d'e corn*: bocskorár borjúszarv hegyéből. Ősjellegű szerző. Cociș Lazăr csobántól. Apahida.

5. Pásztoreszközök a kolozsvári (?) Tarcsa-legelőről: a-b) ivókanalak; c) bugylibicska; d-f) tűzcsiholók; g) sótartó; h-i) sárgaréz csatok harisnyaszíjhoz; j-k) csontszurkálók; l) cseréppipa; m-n) kacrok

*Lopișcă*³⁴ *d'e tors plăcintă*: palacsintaforgató lapocka fenyőfából, román földművestől. Apahida.

Juhásztarisznya: sárgaréz gombokkal dúsan díszítve. Egy pár csizmaszárból készítette Crijan Vasi. Nemeszsuk (Kolozs m.).

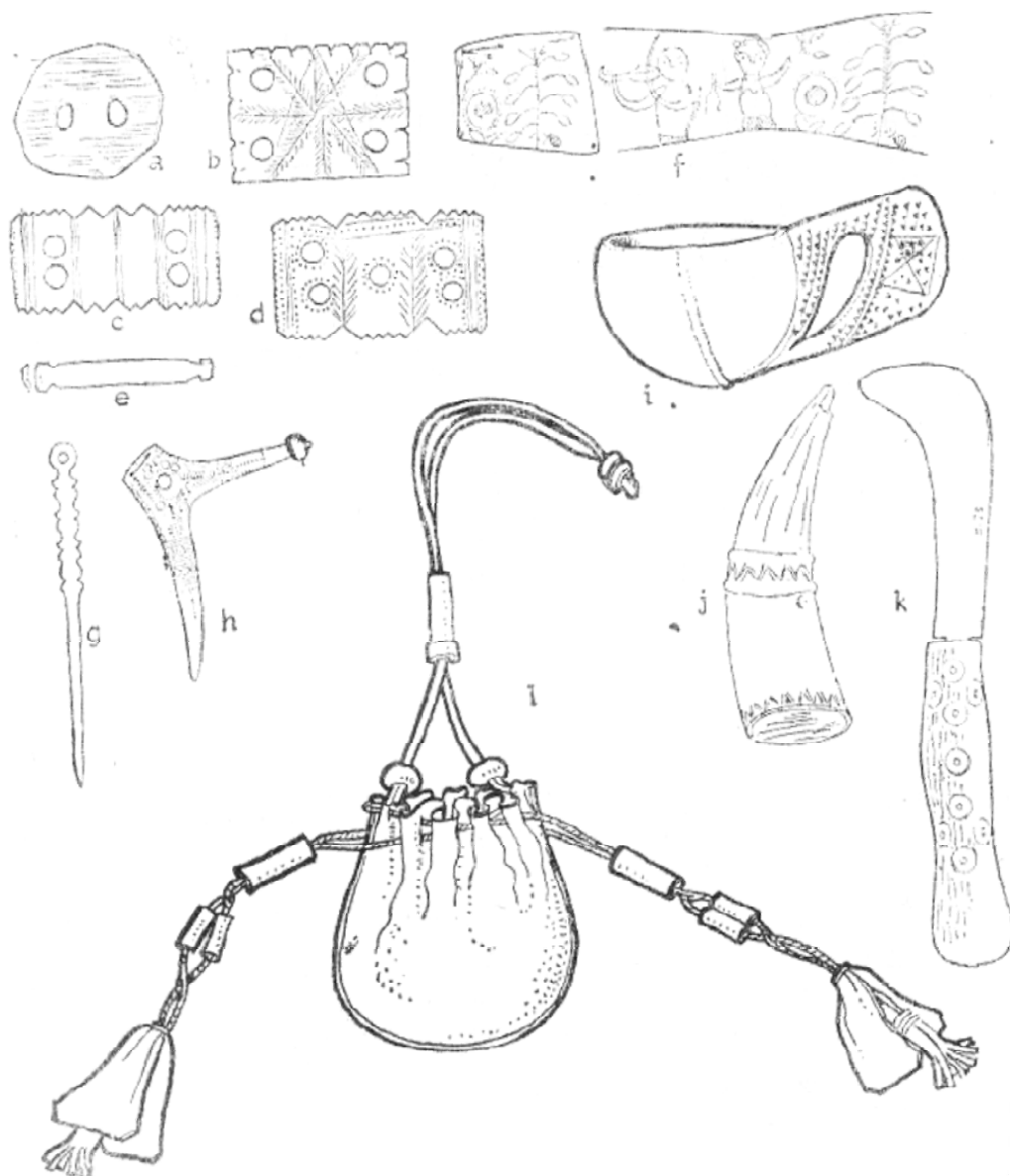
Icoane sfinte: fametszetű szentképek fuksziavörös, zöld és Chelid. május sárga festékekkel bemázolva, némelyikben 1824. vagy 1835. évszám. Román gazda faklisé nyomással készítette és a képeket eladta Szamosújvárt örmény boltba, kiárusításra. Hesdát (Szolnok-Doboka m.) faluban készítették.

*Bardá*³⁵ (cigány): madzagkötő szövőtábla (10 lyukas borda), bükkfából. Cigány munka. Gatyamadzag és surckötő *brecsinár* (szalag) készítésére. Ősi szövőszerszám, primitív díszítményekkel. Megtelepedett cigány napszámosnőktől. Apahida (Cigánysor).

*Bardá*³⁵ (cigány): fenyődeszkából, tüzes vassal átfúrva a 7 lyuk. A kisebbik tárgy *szuvejka* (vetélő). A Cigánysoron megtelepedett napszámosnőktől. Apahida.

*Răvaș*¹⁸ *d'e lapt'e*: tejhordási rováspálca 30 nap jelzésével; 4 oldalú faragott fűzfahasáb, román tehéntartó gazdtól. Apahida.

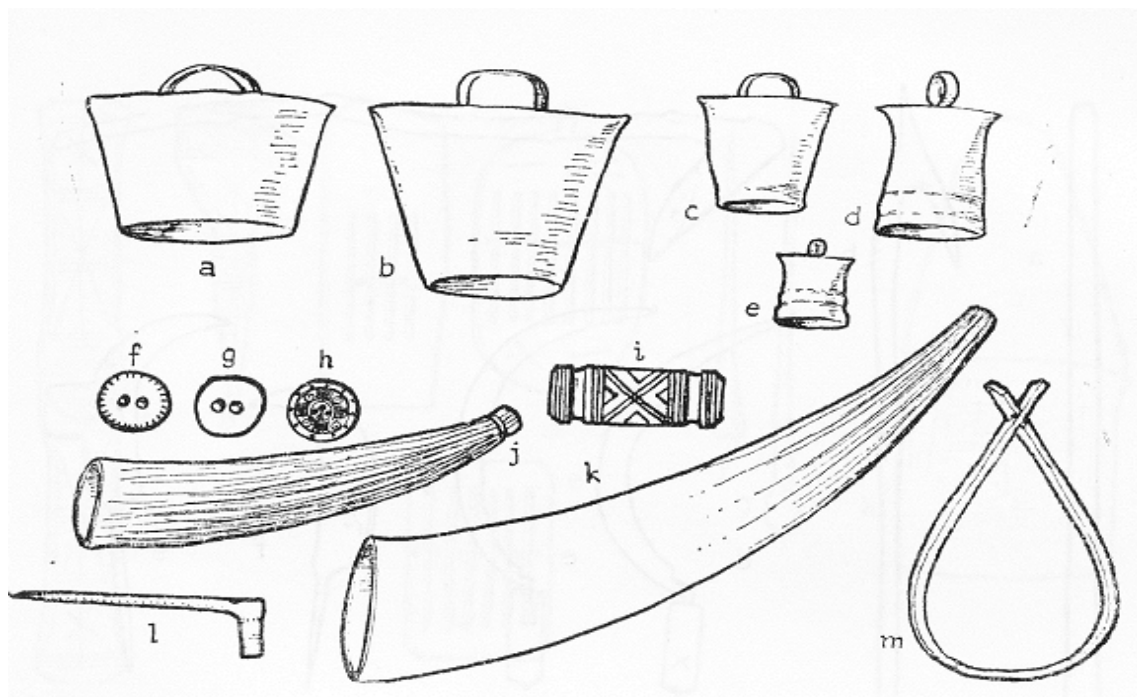
Hajítónyíl: gyermekjáték *Dipsacus* szárból; jobb kézben fogva a nyílveendő hajításkor kirepül. Felnőtt székely ember készítette. Medesér Udvarhely m.).

6. Pásztorékségek: a) pásztortarisnyára való szarupereszlen, Retyicel; b–e) pásztortarisnya szíját feszítő szarulemezek, Dés környéke (b: Désakna, c–d: Szamosújvár, e: Románpéntek); f) szaru sótartó kiterített rajzával és g) pipaszurkáló Apahida; h) bocskor lyuktágító, Sugág (Fehér m.); i) ivókanál, Magyarkályán; j) szaru sótartó és k) csontnyelű kacor, Apahida; l) pásztorszény, Válaszút

Corn: tehénszarv hegyéből készült falra akasztott só- vagy egyéb tartóedény. A kifűrt két lyuk s a zsineg a felfüggesztésre szolgált. Ős-jellegű tartó. Román juhásztól. Apahida.

Toc³⁶ d'e cut'e: kaszafenkő tok tehénszarvból. Használatkor a derékszíjon lóg. Román földművestől. Apahida.

7. Pásztorkodással kapcsolatos tárgyak a Mezőségről és Naszód vidékéről: a–e) marhakolompok; f–h) szaru- és sárgaréz pikkelyek bőr pásztortarisznyára és tűszőre; i) pásztortarisznya szíjfeszítő; j–k) csordáskürt tehen- és ökörszarvból: l) marhapásztor vas érvágója, hegyes vége ár; m) fakengyel

Țeajă d'e băut apă: nádivóka, 3 külön náddarabból összetoldva (hossza 28 cm). A mezőségi út szélén fekvő bodonforráskútban találtam. A bodonban a vízszint-mélység 33 cm. Román utas férfiak használják. Apahida.

Durva szőke haj kenderre kötve: babonás hit, hogy a haját nem szabad elhányni. Román nagylánytól. Apahida.

Rădăcină d'e bir:³⁷ babonás füstölőszer; este, ganétűzön a csorda közt, „să nu se buzdăriască”,³⁸ hogy meg ne vaduljon és szét ne széledjen a pusztán a légytől vagy ijedtségtől. Cociș Lazăr román pásztortól. Apahida.

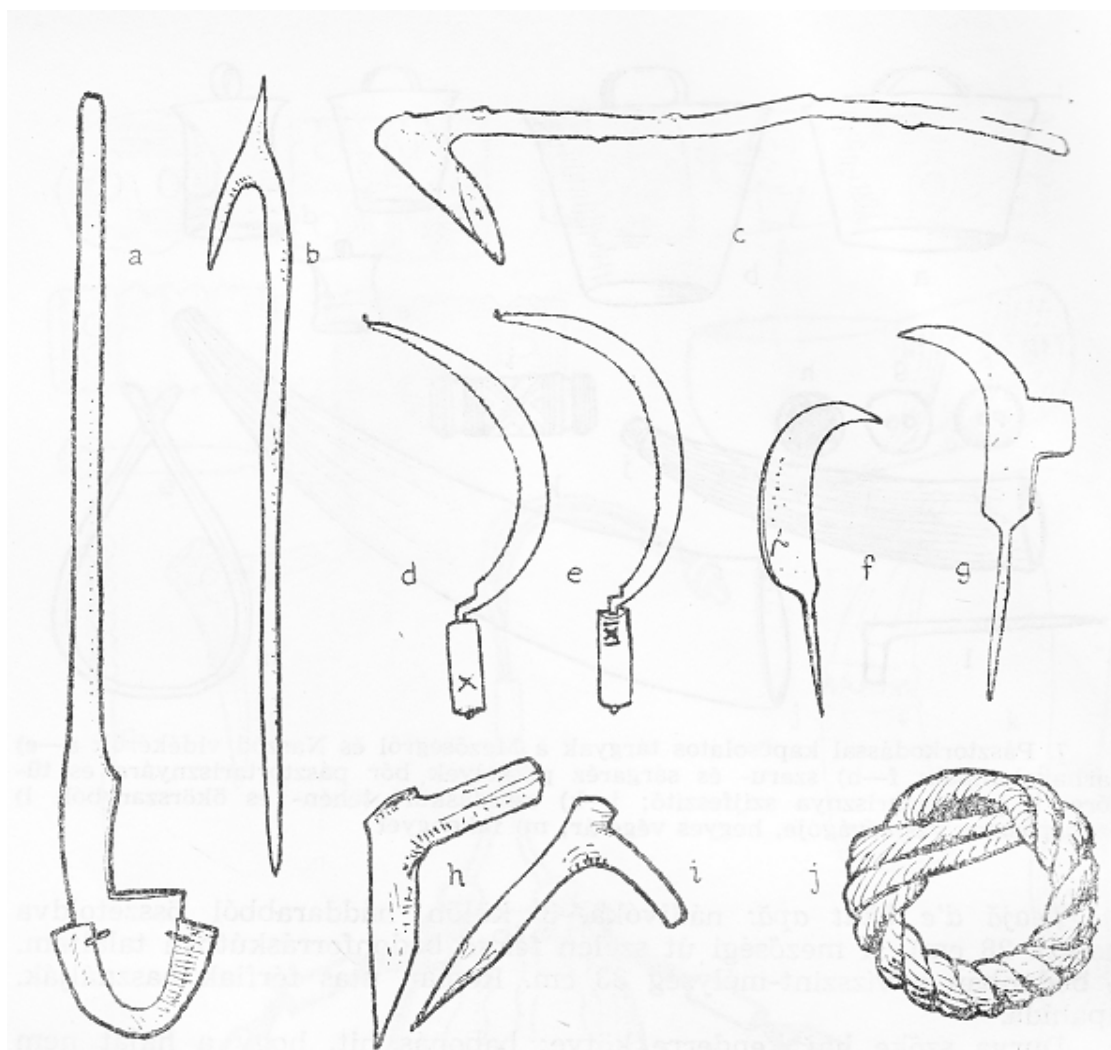
Sfintă Vin'eră:³⁹ szent nő, jobb kezében kard, bal kezében seprű, amivel kisépri az országból a jeget. Üvegfestmény Mikoláról. Román földművestől. Apahida.

Fus (d'e răsucit): orsófa, 1 darab bükkfa görcsös aljzat; a bunkó felül áll a tenyérben való forgatáskor, serítéskor. Házi készítmény. Román földművestől. Apahida.

Díszes szarulemez: pásztorekszer a tarisznya vállsíjjaról. Pont, vonal, csillag és fenyőág motívum bekarcolva. Román pásztortól. Széplak (Szolnok-Doboka m.).

Madárkoponya töredék: babonaszer, kuruzslásos gyógyításra. Angyél Trifné sátoros üstös vándorcigány asszonytól. Mezőbodon (Torda-Aranyos m.).

Kapócsont: két parti játék (10 db) a disznó lábperceiből. A játék neve *bika*. Magyar fiúk s lányok játéka. Apahida.

8. Földműves szerszámok: a) faásó vasalással, Magyarókerke; b) szénahúzó horog, Apahida; c) facsákány, bükkfából rögtönzött pásztorszerszám, Tókés; d-e) sarlók; f-g) kacor és szőlőmetsző (földből került elő) és h-i) ültetőfák bolgárkertészekről, Apahida; j) szekérlőcsőhöz való gúzs, Ördögösfüzes

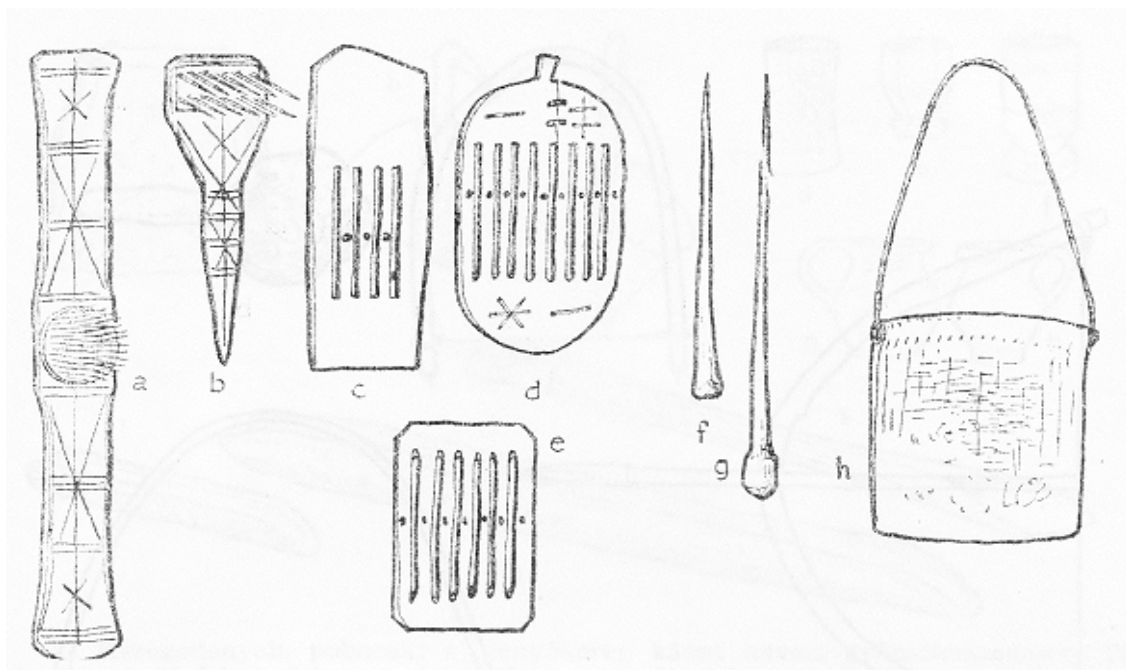
Priznel:⁴⁰ szarulemez, tarisznyaszíjdísz, 4 felfüggesztésre szolgáló körlyukkal és halszálka utánzatú díszítéssel. Román juhász készítette (forró vízben lágyította, lapította, karcolással díszítette) és használta. Désakna (Szolnok-Doboka m.).

Corneci d'e opt'inci: bocskorár, fiatal őzagancs végéből, kétágú, kör, vonal, fenyőág, pont stb. karcolt díszítéssel. Az 1905-ben Apahidán telelt Petru Ștefan román juhász gazdától. Sugág (Szeben m.).

Faások: köríves vaséllal (*nádolva*: vasalva). 25–30 éve [1906. évi feljegyzés!] nem használtattak. Magyarókerke (Kolozs m.).

Csontár: bocskorlyuktágító, a ló metacarpusa függelékcsontjából. Ősi eszköztípus a bőrmunkához. Magyar juhásztól. Magyarszovát (Kolozs m.).

Perselyek: női emlőt utánzó, mázatlan cserépből. Magyar fazekas-áru a piacon. Kolozsvár.

9. Cigány készítésű eszközök a Kis-Szamos völgyi falvakból; a–b) héhel és gereben; c–e) cigánybordák madzagszövéshez; f–g) faragott siritőorsók, h) mellvédő bükkfadeszka teknő- és kanálvájóknak

Persely: női emlőt utánzó, barna mázos cserép. Magyar fazekaskészítmény. Szamosújvár.

Forrásvíz levezető csatorna: hársfakéregből, vízivó eszköz román tehénpásztor fiútól. Girolt határa (Szolnok-Doboka m.).

Kok:⁴¹ ivópohár rekettyefűz (*Salix caprea*) kérgéből összehajlítva. Magyar tehénpásztor készítménye. Várfalva (Torda-Aranyos m.).

Corlenci vagy *găurar*: bocskorlyuktágító, kecske (*Capra bircus* L.) szarvából. Ősemberi típusú tárgy a havas vidéken; román földművestől. Bedellő (Torda-Aranyos m.).

Scoc vagy *șipot*: csorgó csatorna fűzfából (hossza 51 cm); román pásztorok készítménye. Nyírmező határa (Torda-Aranyos m.).

Șipot: csorgó csatorna fűzfakéregből; román földműves készítmény. Gyertyános határa (Torda-Aranyos m.).

Forráscsorgó fakéreg csatornája. Torockó (a Székelykő keleti oldala, Torda-Aranyos m.).

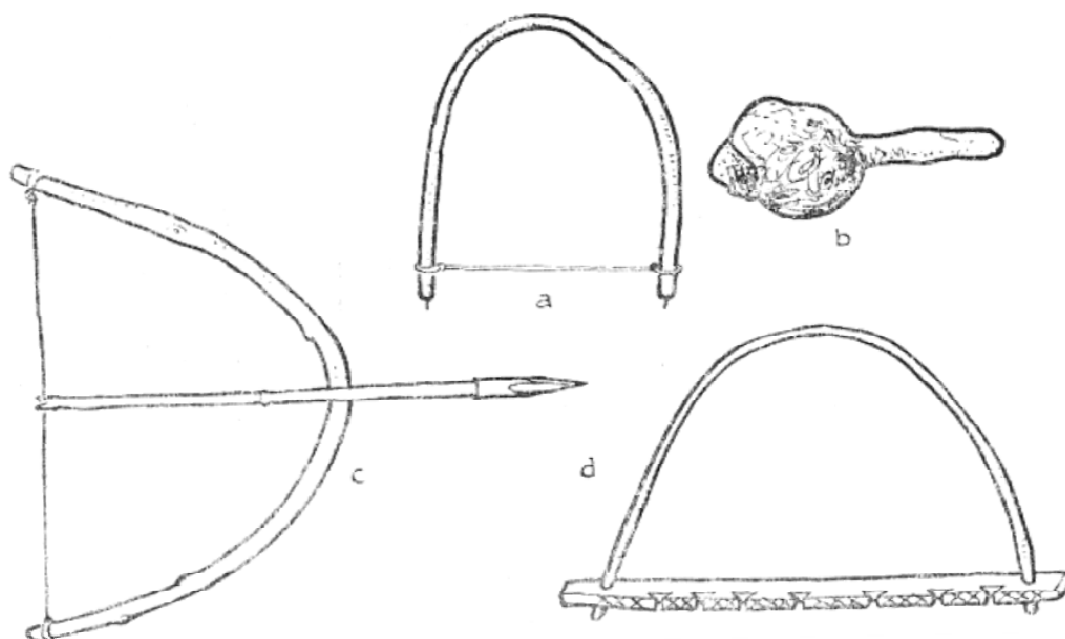
Csákánykapa: ferdén bemetszett bükk fatörzs 1 oldalaggal, ősi típusú. A pásztorokaliba belsejének földjét ásták ki vele. Hugyin-havas alatti „boéria”;⁴² román ökörpásztortól. Tőkés (Szolnok-Doboka m.).

Virt'ej d'e făcut ațe: gyapjúzsínór sodróeszköz; természetes faág bemetszve. Ősjellegű. Román havasi esztena. Tőkés.

Ostor: szilfaháncsból, román havasi esztenán lakó ökörpásztortól. Tőkés.

Sălcer d'e brad: függő fogas 5 ágú fenyőtörzsből, a lakószoba gerendáján lógott; kanál, kolbásztöltő, karácsonyi kalács, őzagancsár, fűzfabarka állott rajta. Román havasi juhásztól. Tőkés.

Szelevari cserbo: őzagancs ág a szekéroldal végén gyeplőtartónak.

10. Különféle eszközök: a) ijjas cirkalom, Apahida; b) fakalapács bükkfa-szemölcsből, Tökés; c) gyermekij nádneyállal és d) fali kanáltartó, Apahida

Azelőtt bocskorlyukasztó volt. Vándorcigánytól. Mezőtőhát (Torda-Aranyos m.).

2 pár *gilice* (csáklya): a ló lábszárcsontjából készült faragással és fűrészeléssel. (Leírását l. S. Kovács József: Erdély 1908. 17–20.) Székely fiúk játékszere. Gyergyóalfalu (Csík m.).

Bájeró:⁴³ gonosz (betegség, igézés, nyavalyák) elleni bűv- és varázsszer, 1–2–3 éves kisgyermek nyakán lóg, benne só, tömjén, kenyér, köldökzsinór-darab van bevarrva. Tipikus sátoros vándorcigány tárgy. Szászsebes (Kis-Küküllő m.).

Fúró: vas, tehénzarvnyéllel, begörbítve. Cigány készítmény és használati tárgy, letelepedett teknővájó cigánytól. Felsőárpás (Fogaras m.).

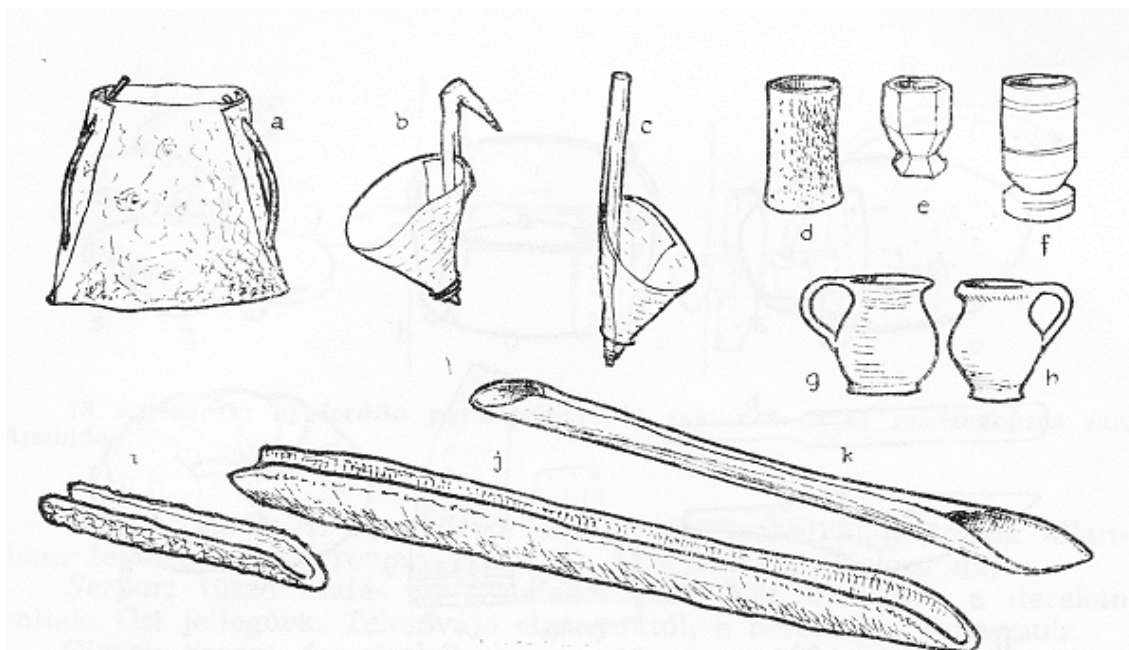
Şipot: forráscsorgó mogyorófából faragva, ősi ivóeszköz. Román pásztorfiúktól. Plevája völgye, Felsőárpás.

Bocskorár: ernyőfogantyú – szaruból készült A készen talált tárgy felhasználása az alkalmas célra. Román földművestől. Streaja-Cîrţişoara (Fogaras m.).

Csonttű: zsák stb. varrására. Lapos csontból készült, hossza 6,5 cm. Földben talált lelet (újabbkori korongolt cserepekkel együtt) a falu belsőségében. Apahida.

Egy csont- és egy szarukerék: órakerekeket imitálnak, közepükön átfúrva és körül pontbeponcolással ékesítve. *Şerpar* (börtüsző) és juhásztarisznya díszítésére. Elhalt öreg román juhász özvegyétől. Magyarókerke.

Sárgaréz fejés gyűrűk: pont- és vésett díszű régi ékszerek, melye-

11. Kéregedények, poharak: a) fenyőkéreg kászu havasi gyümölcszedésre, Tökés; b–c) fűzfahéj doboz (pohár), Sztána és Várfalva; d–f) kéreg-, faragott és esztergált fapoharak; g–h) cserép ivócsuprok a Mezőségéről; i) forrás csorgócsatorna tölgyfakéregből, Meziád; j) ua. fűzfából, Nyírmező; k) ua. fűzfakéregből, Gyertyános

ket a lányok régen fűzerben viseltek. Elhalt román juhász özvegyétől. Magyarókereke.

Gúzs: szekérlőcsre való kötés; ősi kötőszerszám. Magyar földművestől. Ördöngösfűzes (Szolnok-Doboka m.).

Sălărișă d'e corn: sótartó fehér szaruból, fadugós. Apahidai román csordástól a Tarcsai-legelőn. Kolozsvár.

Szaru sótartó: fekete, hossza 15 cm, nyakán barázda, hét X tulajdonjegy van rajta. Régi. Letelepdedett cigány napszámostól. Apahida.

Világítás céljából a tűzből kivett száraz égő fűzfapálcikák. Ha este káposztát főzött, ezzel világított be a fazékba. Chira Onisie román juhásztól. Apahida.

Csont török: bocskorszurkáló és pipaszurkáló. Párizsi fogkefe nyeléből alakítva, szíjon lóg. Chira Onisie román juhásztól. Apahida.

Só tartó: tülökből. Hossza 13,5 cm, szennyes szürke, végén 2 lyukkal, hogy felfüggeszthető legyen a vállra. Magyar ácsból. Apahida.

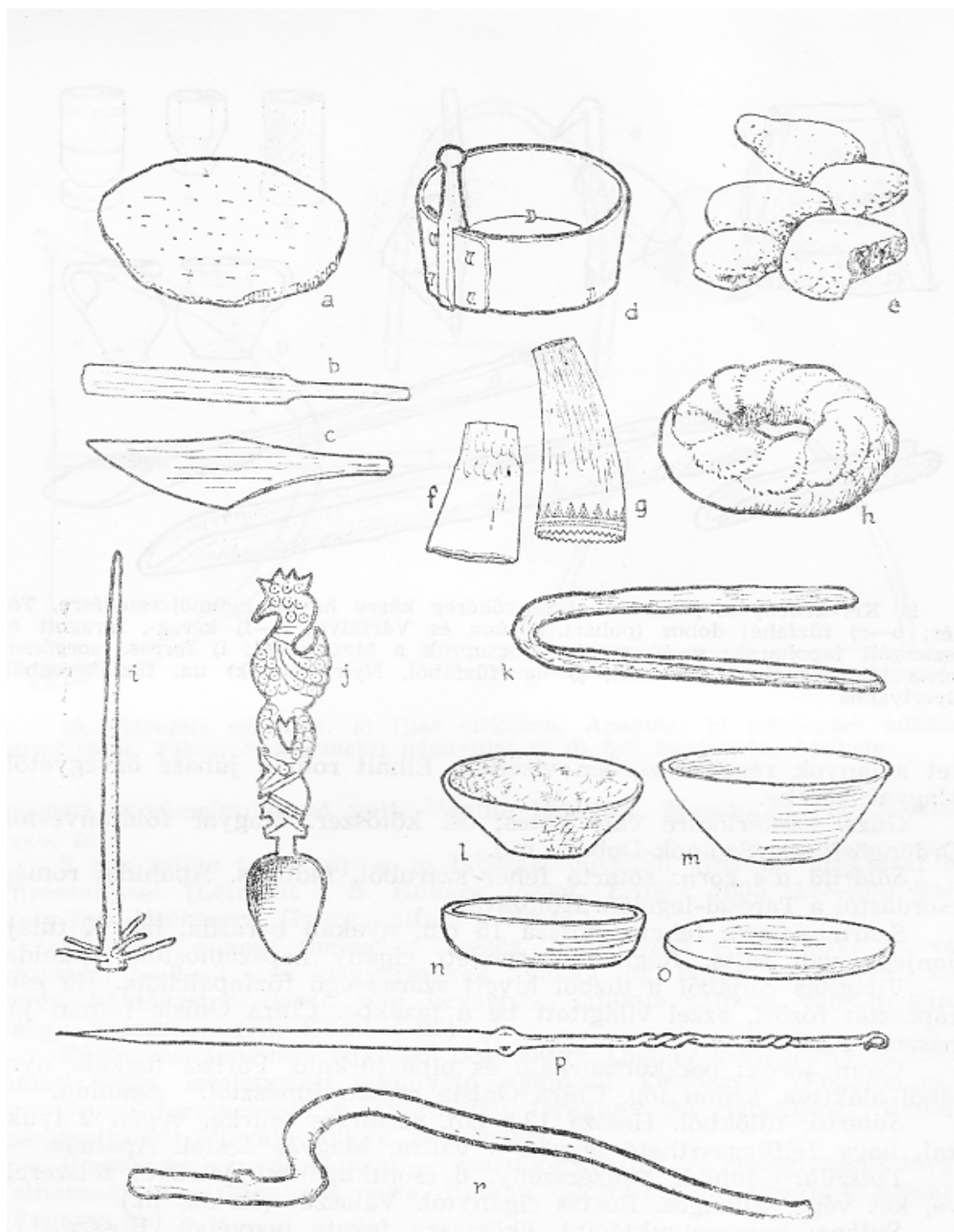
Tyiszüh:⁴⁴ juhbőr pénzerszény, 6 csontkupáncs gyűrűvel felszerelve, két vége sallangos. Rostás cigánytól. Válaszút (Kolozs m.).

Sulhac: bocskorlyuktágító, ökörszarv fekete hegyéből. Hossza 11,5 cm. Ferchi Gheorghe román vadásztól. Telcs (Beszterce-Naszód m.).

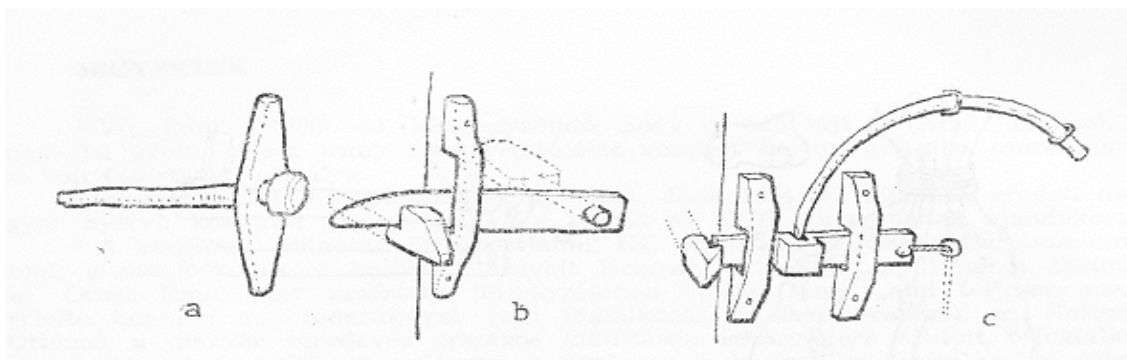
Bocskorszój: Mlade vagy Ulm kérge. Ősi analógia. Juhászbojttár fiú szükségéből készítette az esztenán.⁴⁵ Telcs.

Kokáló másészku: nagy halcsigolya mint ékszertárgy, hárászból kötött erszényről. Üstös vándorcigánytól. Mezőcikud (Torda-Aranyos m.).

Piept:⁴⁶ mellvédő bükkfából (23 X 19 cm), faragás közben mellre téve; cigány teknős- és kanalasoktól a berekben. Szamosújvár.

12. Étkezéssel kapcsolatos eszközök: a) palacsintasütő kőlap, Pusztakamarás; b–c) palacsintaforgató lapockák, Apahida és Felsőzsuk; d) kéregvéka, Medesér; e) vízmelegítő kövek, Apahida; f–g) kolbásztöltők tehénszarvból. Tőkés és Telcs; h) pereckalács kántálóknak, Apahida; i) habaró csalánlevél és liszt levesételhez, Felsőárpás; j) díszkanál, cigány munka vásári eladásra, Óradna; k) parázsfogó tölgyfából, Apahida; l–o) kézzel mélyített és esztergált fatálak, Mezőség; p) vasnyárs, Torockó; r) vízhordó vállfa, Apahida

13. Ajtózárak: a) fordító pajtaajtóhoz; b) fakilincs és c) madzaghúzó zár, Apahida

Gomb kozsókról:⁴⁷ juhbőrből csavart ősi technika; a kozsók állandóan felkötve. Öreg román juhásztól. Magyarfráta (Kolozs m.).

Șerpar: tűsző fűzfa- és nyárfakéregből. Két kisfiúnak a derekán voltak. Ősi jellegűek. Teknővájó cigányoktól, a berekből. Nemeszsuk.

Cioroi: csorgó fenyőfából, hossza 42 cm. A Fehérvíz egyik csorgója; román pásztorfiúk készítménye. Tónitelep, Retyicel (Kolozs m.).

Tarisznyacsüngő (dísz): kifűrt kétágú özagancs, a beléfűzött szíjon sárgaréz gyűszűk, óngolyók. Ősjellegű. Nimonești és Budureasa illetőségű juhászok havasi sztinájáról,⁴⁵ román juhászlegénytől. Priszlop sztina (Bihar m.).

Hengeridomú kis fenyő toboz [doboz]: gyanta gyűjtésére. *Abies excelsa* DC. vörös kérgéből. Hossza 10 cm. Pociovelește-i illetőségű román juhásztól (Bihar m.).

Fliscoi: csontsíp bodzafa tokban, *potîrniche* (fogoly, Pedrix) hívogató, fajt (vad Gallus) csontból. Román vadásztól. Telcs.

Fehér menyétbőr: lécre felszegezve mint menyétmarás gyógyítóeszköz (daganatsimogató). Suci Istrate 81 éves vadásztól. Telcs.

Kígyóbőr: mogyorófa botra húzva mint kígyómarás elleni gyógyszer. Hossza 1,11 m. Aesculapii Gesn. 64,5 cm hosszú bőre. Daganatot lehúzni vele. Suci Istrate 81 éves vadász-erdőőről. Telcs.

Pánygylá ángrusztengyi: sárgaréz gyűrűk öntésére szolgáló vaskezet, 2 darabból. Pakulárok számára készültek régen a gyűrűk. Vándor *klopotár*⁴⁸ cigány családtól. Mezőcikud.

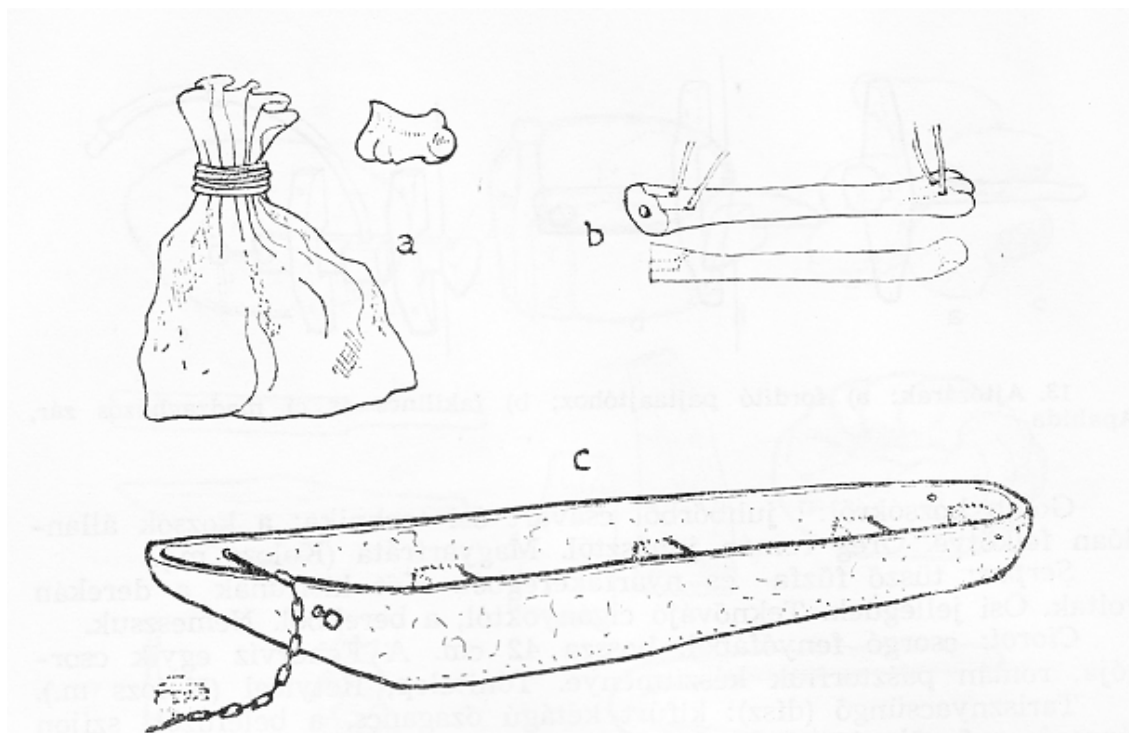
Tűzoktoll: kalapdísz, pásztorékesség. A pusztán lelt toll ősi jellegű ékítmény divat. Tóth András magyar juhásztól. Hortobágy puszta, Debrecen.

Csobáncsű:⁴⁹ vízivó eszköz bodzafából, szívócső. A *facsobányban*⁴⁹ (víztartó edény) áll. Hossza 41 cm. Tóth András magyar juhásztól. Hortobágy puszta, Debrecen.

Kostök zacskó, kis fakanál és piszkáló: a *kikkő*, timsó és bors keverékével való gyógyítására a férges juhoknak. Díszes. Tóth András magyar juhásztól. Hortobágy puszta, Debrecen.

Evővilla: címeres nádból, hossza 20 cm. Mondva csinált; letűnt készség. Magyar juhásztól. Hortobágy puszta, Debrecen.

Legelődíj-fizetési rováspálcák: mogyorófából, 3 db (hosszuk 70, 75 és 114 cm); két vonal köze egy-egy házat jelent; oldalsó szúrás = disznó;

14. Különfélék: a) kapójáték zacskóban és egy disznócsont kapó, Apahida; b) korcsolya ló lábszárcsontból; c) csónak egyetlen jegenyefából, Csata

O = marha; levágott oldal = fizetett. A községháza padlásáról, a román bírótól. Rogozsel (Kolozs m.).

Cioroi: forráscsorgó tölgyfakéregből, elől ferdén lemetszve. Hossza 36 cm, szélessége 6 cm. Román erdőmunkásoktól, a barlang közepéből. Meziád (Bihar m.).

Fúvó: bodzafából, a tűz élesztésére, hossza 52 cm. Öreg Jánosi Pál székely földművestől. Nyárádremete (Maros-Torda m.).

Sing: szilvafából, 12 coll. Vásznat, fát stb. mérnek vele. Székely földművestől. Nyárádremete.

Tűtartó. *Ovis aries* lábszárcsontjából, szíjra kötve, alul ólmozva, felül sárgarézgomb fedőzárral. Öreg román havasi juhásztól. Romuli (Beszterce-Naszód m.).

Fejér bronzgyűrű: 6 koncentrikus kördísszel, régi cigány mű. Üstös vándorcigány asszonytól. Netot (Fogaras m.).

Fonóorsó: kőből alakítva, átmérője 5 cm, koncentrikus körökkel és párhuzamos szögvonaldísz; földben találták. Kolozs-kara (Kolozs m.).

Rézgyűrű: ovális és lapos fejű, 5 koncentrikus körrel, 12 párhuzamos vesszővel; földben találták. Dezmér (Kolozs m.).

Báráboj-⁵⁰ és gombaásó: kerekvégű kés, 3 szeges fanyelű, a Tarcsa határrész csiperkéséből, román napszámostól. Apahida.

Díszkanalak: urak számára, remekművek (egyik kakasfejű), román cigány kanalastól. Anyiesvölgy, Óradna (Beszterce-Naszód m.).

Dísz favilla: négyágú, remekmű. Román cigány kanalastól. Anyiesvölgy, Óradna.

Măciucă: hajtóbunkó, marhaterelő. Pásztorfiúk kedvelt terelőeszköze. Petean Grigore román pásztortól. Tarcsai-legelő, Nemeszsuk.

JEGYZETEK

¹ Vö. Ethn. I(1890). 60. Megjegyzendő, hogy ez idő tájt az Adolf Bastian, a néprajzi evolucionista irány megteremtőjétől vezetett berlini néprajzi múzeumnak is volt őstörténeti osztálya.

² Torma Zsófia: *Ethnologische Analogien*. Jena 1894. E művének eredeti magyar nyelvű kéziratát pár év múlva a szerző az EKE Múzeumának ajándékozta.

³ A kiállítás történelmi főcsoportjának IX. csoportjában, *Ősfoglalkozások* címmel; a pásztorkodás és halászat tárgyait Herman Ottó saját gyűjtéséből állította ki. Orosz Endre egy kézírásos feljegyzésében vallja, hogy „ami teljesen megérlelte bennem az etnográfiaival való foglalkozás szükségszerűségét, az Herman Ottónak a magyar ezredéves országos kiállításon közszemlére állított ősfoglalkozási gyűjteménye volt”. *A gyűjtemény története* c. kézirat az Orosz család tulajdonában.

⁴ Orosz akkori mezőségi gyűjtéseiről több ízben is elismeréssel ad hírt az EKE Néprajzi Osztályának folyóirata: Erdély Népei II(1899). 15, 16, 35, egy ízben kiemelve „egy ritka, nagy varsa” beszerzését (16), más alkalommal: „Orosz Endre beszállított egy fatörzsből vajt lélekvesztőt, melyet a legközelebbi ülésen a gyűjtő maga fog ismertetni” (35).

⁵ A 3. jegyzetben idézettekén kívül még töle: *A néprajz az ősembertan szolgáltatában*. Erdély XIV(1905). 34–38. és 66–70 (34).

⁶ Erdély Népei II(1899). 15.

⁷ Orosz, i. m. 34.

⁸ Vö. Orosz Endre: *Két erdélyi néprajzi lelet*. Népr. Ért. XXI(1929). 21–22.

⁹ Így jut pl. a mezőségi tavak halászeszközeinek birtokába: *Szigonyos halászat Vajdaszentiványon*. Uo. 19–21.

¹⁰ *Néprajzi kirándulás a naszódvidéki havasi tanyákon*. Erdély XXII(1913). 39–47. és 64; *Néprajzi kirándulás a Lápos hegységben*. Uo. XXIV(1915). 7–8, 23–29. és 55–56.

¹¹ *Cigánykincsek*. Népr. Ért. XV(1914). 161–167; *Két felföldi ivócsanak*. Uo. XXI(1929). 22; *A csókai hivatalos acél*. Uo. 115; stb.

¹² *Pásztorkürtök az EKE múzeumában*. Erdély XX(1911). 94–96; *Vadászati felszerelések az EKE múzeumában*. Uo. 173–177; *Közlemények az EKE múzeumából. Ivókanalak*. Uo. XXI(1912). 87–93.

¹³ *Egy ősi háztípusról*. Uo. XIX(1910). 151–152; *Az apahidai „papluger”*. Uo. XX(1911). 25–26; ... *turkajárás Apahidán*. Ethn. XXII(1911). 304–305.

¹⁴ *A néprajz az ősembertan szolgáltatában*. Erdély XIV(1905). 34–38. és 66–70.

¹⁵ A kortárs ősrégész-néprajzos (Herrmann Antal után, 1919-től az EKE Néprajzi Múzeumának igazgatója) egykori szíves közlései alapján.

¹⁶ Petranu, Coriolan: *Muzeele din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş*. Buc. 1922. 137. – *Államsegélyt ajánlottak fel az Erdélyi Kárpát-Egyesületnek*. Ellenzék 1921. január 1. [Terjedelmes újsághír.]

¹⁷ Vö. Kós Károly: *Népi eszközvilágunk ősrétegéből = Eszköz, munka, néphagyomány*. Dolgozatok a munka néprajza köréből. Bukarest 1979. 13, 14, 16, 42–44, 59, 78, 79, 83. és 104, valamint a *Bevezetőben* Orosz szerepének méltatása az eszköz kutatás terén: 8, 10. és 11.

¹⁸ *Rávaş* vö. m. *rovás*. Változatairól, gyakoriságáról és elterjedéséről Tamás, Lajos: *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*. Bp. 1966. 661–662.

¹⁹ *Canceu* vö. m. *kancsó*. Tamás, i. m. 162–163.

²⁰ *Bică, bici* vö. m. *bika*. Tamás, i. m. 111–112.

²¹ *Bd'icaşău* vö. m. *békasó*: kis kerek fehér kavics. Tamás, i. m. 111.

²² *Sukk* vö. n. *Schuh*: cipő.

²³ *Bumb* vö. m. *gomb*. Tamás, i. m. 152–153. *Bumb de lemn*: fagomb.

²⁴ *Zejke* vö. m. *zeke*. Tamás, i. m. 867–868.

²⁵ *Bucino* vö. r. *bucium, bucin*: havasi kürt, fakürt.

²⁶ *Pakulár* vö. r. *păcurar*: juhász. Változatairól, gyakoriságáról és elterjedéséről Márton Gyula–Péntek János–Vöő István: *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Bukarest 1977. 286–289.

²⁷ *Corn*: szarv.

- ²⁸ *Lingura milostivilor*, alább *Lingura milostivirii*: ?pöfetegomba, Ganoderma Karst. Azonosítása azért nem biztos, mert Al. Borza etnobotanikai szótára csak a *Lingura zînelor* és *Lingurița zînei* román népi neveket ismeri: *Dicționar etnobotanic cuprinzînd denumirile populare românești și în alte limbi ale plantelor din România*. Buc. 1968. 193. Vö. még Butură, Valer: *Enciclopedie de etnobotanică românească*. Buc. 1979. 263.
- ²⁹ *Silitră*, vö. m. *sörét*, *serét*, n. *Schrot*. Tamás, i. m. 733.
- ³⁰ *Bota* vö. m. *bot*. Tamás, i. m. 145–146.
- ³¹ *Colaci* vö. m. *kalács*. Tamás, i. m. 249.
- ³² *Pămătuș* vö. m. *pamacs*, nyelvjárási *pemet*, *pemete* stb. Tamás, i. m. 629.
- ³³ *Surcalău* vö. m. *szurkáló*. Tamás, i. m. 712.
- ³⁴ *Lopișcă* vö. m. *lapocka*, nyelvjárási *lapicka*. Tamás, i. m. 508.
- ³⁵ *Barda* vö. m. *borda*.
- ³⁶ *Toc* vö. m. *tok*. Tamás, i. m. 794–795.
- ³⁷ *Rădăcină de bir*: azonosítatlan növény. Borzánál és Buturánál egyaránt hiányzik. *Bir* vö. m. *bér*. Tamás, i. m. 116.
- ³⁸ *Se buzdăriască* vö. m. *buzdul*, *felbuzdul*. Tamásnál hiányzik.
- ³⁹ *Sfîntă Vineră*: Szent Péntek, a román mitológia egyik nőalakja. Bővebben Mușlea, Ion-Bîrlea, Ovidiu: *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hașdeu*. Buc. 1970. 418–420; Bîrlea, Ovidiu: *Mica enciclopedie a poveștilor românești*. Uo. 1976. 453–454; Fochi, Adrian: *Datini și eresuri populare de la sfîrșitul secolului al XIX-lea*. Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu. Uo. 1976. 276–282.
- ⁴⁰ *Prisnel*: pörgettyű, pereszlen.
- ⁴¹ *Kok* vö. r. ?*coc*: konty. Márton–Péntek–Vöő, i. m. 208.
- ⁴² *Boéria* vö. r. *boierie*: bojári birtok.
- ⁴³ *Bájeró* vö. m. *bájoló*.
- ⁴⁴ *Tyiszüh* vö. m. *tüsző*.
- ⁴⁵ *Esztena*, alább *sztina* vö. r. *stînă*: juhászkunyhó. Márton–Péntek–Vöő, i. m. 130–131.
- ⁴⁶ *Piept*: mell.
- ⁴⁷ *Kozsok* vö. r. *cojoc*: combközépig érő ujjas bőrkabát. Márton–Péntek–Vöő, i. m. 224–225.
- ⁴⁸ *Klopotár* vö. r. *clopotar*: harangöntő (ti. kolompöntő).
- ⁴⁹ *Csobán*, *csobány* vö. r. *cioban*: juhász. Márton–Péntek–Vöő, i. m. 106–107.
- ⁵⁰ *Báráboj* vö. r. *baraboi*: vad turbolya. Márton–Péntek–Vöő, i. m. 56–57.